

Een les in ambachtelijk schrijven

Met ‘De rechtvaardiging van Gutenberg’ is de Londense journalist Blake Morrison aan zijn eerste roman toe. In ons taalgebied verwierf hij eerder bekendheid met ‘En wanneer zag jij voor het laatst je vader?’, een *mémoire* voor zijn overleden vader, en met ‘Als dat zou kunnen’, een verslag van Morrisons journalistieke onderzoek naar de moord op driejarige Jamie Bulger door twee jongens van tien. Onvertaald bleven tot dusver de gedichten en libretto’s van deze literaire duizendpoot. In elk geval mist Morrison zijn romandebuut allerm minst. ‘De rechtvaardiging van Gutenberg’ is in alle opzichten een bijzonder knappe, fijn gecomponeerde roman die door zijn panoramische blik een bijzonder breed publiek kan aanspreken.

Bart Van der Straeten

‘Schrijven maakt mij minder behoedzaam dan spreken. [...] Het lijkt wel of ik dankzij de schrijfveer die ik vasthoud veel helderder zie - in mijzelf en naar mijn verleden. Verborgene herinneringen komen als inkt naar buiten vloeien.’ Aan het woord is Johann Gutenberg, geboren in 1400 en gestorven in de jaren na 1460, die even zelf de schrijfen heeft opgenomen terwijl de kopiist aan wie hij zijn verhaal dicteerde een uiltje knapt. In ‘De rechtvaardiging van Gutenberg’ vertelt Johann Gutenberg, uitvinder van de drukunst, zijn levensverhaal met het doel zich te rechtvaardigen. Al te veel mensen hebben kwaad over hem gesproken, komen we verder in het boek te weten. In de verdedigingsrede ontloopt Gutenberg zich tot een rasverteller. Op meesterlijk directe wijze doet hij ons kond van het geluk en het verdriet dat hij in zijn leven heeft gekend. Daarbij benut hij een arsenaal aan verteltechnische elementen waarmee je als lezer steeds dieper meegesleept wordt in het fascinerende leven van deze middeleeuwer. Heel vaak legt Morrison korte, anticiperende zinnestjes in de mond van zijn verteller, waardoor je als lezer al een glimp opvangt van wat er zich later nog zal voordoen.

Letterspijs en liefde

Het portret dat de auteur Gutenberg van zichzelf laat geven, is bijzonder fijnzinnig geschetst, met oog voor realisme en detail. Je krijgt doorheen het verhaal bijzonder veel sympathie voor de meester-drukker, hoewel ook zijn kleine kantjes niet onbesproken worden gelaten. Met zichtbaar genoegen vertelt Gutenberg bijvoorbeeld over zijn mercantiele sluwheid. En niet zonder trots beweert hij dat iedereen wist dat Gutenberg zijn contracten nooit naleefde. Deze kleinmenselijke opmerkingjes geven de verteller een waarachtigheid en een geloofwaardigheid die in romans niet vaak wordt benaderd. Ook de lyrische passie waarmee Gutenberg over zijn ambacht spreekt, maakt hem tot een erg overtuigend personage. Heel mooi zijn de passages waarin Gutenberg de lezer diets maakt hoe de drukstiel in elkaar zit. Paginalange beschrijvingen van lettertekens, gietvormen, matrijzen, letterspijs en ander drukgerei, verraden ’s mans enorme en bewonderenswaardige liefde voor zijn ambacht. Typerend voor Morrisons schrijfkunst is dan weer dat dergelijke specialistische beschrijvingen nooit gaan vervelen. Steeds weer weet de auteur met subtiele verwijzingjes naar vroeger of later de aandacht van de lezer vast te houden. Nog een leukigheidje dat ‘De rechtvaardiging van Gutenberg’ zo overtuigend maakt, is de metaforiek die Morrison in Gutenberg’s mond legt. Zoals het een man met liefde voor zijn stiel betaamt, vertelt Gutenberg bepaalde episodes vaak in drukkerstermen.

Maar zelfs voor Gutenberg is er nog een leven naast de arbeid. Na zijn gedwongen vertrek uit Mainz, komt de op dat moment nog vrij onbekende drukker terecht in Straatsburg, waar hij Ennelien leert kennen. Hoewel hun liefde wederkerig is, voelt Gutenberg zich nog niet klaar om te huwen, zoals Ennelien’s moeder Ellewibel maar al te gretig vraagt. Deze lustige schoonmoeder verliest het proces dat zij tegen Gutenberg aanspant wegens verbreking van de huwelijksbelofte, maar de overwinning van Gutenberg maakt verder contact met Ennelien onmogelijk. Het hele verhaal door betoont Gutenberg spijt over deze verloren gegane liefde, niet in het minst als hij de ondertussen in het klooster getreden Ennelien vele jaren later weer op bezoek krijgt. Gutenberg’s verhaal krijgt door deze liefdesperikelen een

zeer menselijk karakter, wat de sympathie die je als lezer al hebt voor deze goeiige man alleen nog maar aanscherpt.

Paaps opportunisme

Samen met de man, tekent Morrison een beeld van de maatschappij waarin die man leeft, een dwarsdoorsnede van het middeleeuws leven. Volksfeesten als carnaval en stedelijke markten met koopwaar uit alle windstreken bieden een kijk op het dagelijkse handelsleven in een middeleeuwse stad. In de stad Mainz waar Gutenberg opgroeit, zijn er twee sociale groepen waartoe je kan behoren: ofwel ben je één van de munters, ofwel behoort je tot de gilden. Gutenbergs familie behoorde oorspronkelijk tot de hoogste stand van de munters, maar door de lagere afkomst van Gutenbergs vader is de sociale status van de familie nu onzeker en hangt ze ergens tussen beide standen in. Daarnaast treedt vooral de rol van de Kerk in het middeleeuwse leven op het voorplan. Heel Gutenbergs leven speelt zich af tegen een achtergrond van kerkelijke hervormingen en godsdienstige onenigheden. In zijn relaas verwijst Gutenberg onder andere naar de concilies van Constance en Basel en naar de kerkscheuring van 1453. Morrison schenkt extra aandacht aan de verscheurdheid binnen de Kerk zelf. Een grote groep van klerikalen is tegen de drukpers van Gutenberg gekant, omdat die des duivels zou zijn. Tegelijk zijn er echter enkele 'papen' die zich handig van Gutenbergs uitvinding weten te bedienen om er pamfletten en aflaten mee te drukken. De Kerk is in dit boek een macht die haar energie verspeelt aan interne tegenstellingen in plaats van ze voor nobeler doeleinden te gebruiken. De apologie die Gutenberg in zijn rechtvaardiging onderneemt, is ten dele een apologie tegen de onbetrouwbare en opportunistische praktijken van de middeleeuwse Kerk.

Tikmachine

Gutenberg is niet alleen een kind van zijn tijd, hij is zijn tijd op vele vlakken ook al ver vooruit. Enerzijds is er zijn subversiviteit tegen de Kerk en het geloof. Verscheidene keren ontmaskert de drukker de machtswellust van de klerikalen en de heilsboodschap die ze verkondigen. Niet in het publiek echter: met zijn mercantiele geest slaagt Gutenberg er telkens weer in te huichelen voor zijn kerkelijke mecenasen als hem dat financieel gewin kan opleveren. Anderzijds is Gutenberg er als ambachtsman van overtuigd dat de wetenschap en de techniek de mens vooruit zullen helpen: 'Kunst, wetenschap, werktuigkunde, vooruitgang - zijn dat geen gemeenschappelijke inspanningen? Ja, dat zijn ze'. Sommige visioenen die Morrison aan Gutenberg heeft toebedeeld, doen een eigentijds belletje rinkelen bij de moderne lezer. In één van zijn bespiegelingen als oudere man over wat hij misschien nog allemaal had kunnen maken, droomt Gutenberg van een apparaat dat het tegenovergestelde is van een drukpers: 'in plaats van het papier tegen het ingeïnkte zetsel, zou het ingeïnkte zetsel tegen het papier kunnen slaan.' Uit de verdere beschrijving blijkt dat Gutenberg zijn tijd wel erg ver vooruit is en zich in staat achtte ooit het prototype van een tikmachine te ontwikkelen.

De hand van de kopiïst

Het is door dergelijke grappige elementen dat je als lezer voortdurend geniet van dit meesterlijke boek. Want hoe luchtig het ook lijkt, de constructie die erachter zit is bijzonder ingenieus en fijnmazig. Morrison speelt met verschillende genres binnen één roman. Hoewel het grootste stuk van de roman doodgewoon als een Bildungsroman verloopt, zitten er hier en daar stukjes brief, lied of gebed tussengevoegd. Een ander voorbeeld is de laatste rechtszaak die Gutenberg aan zijn been krijgt. Het verslag daarvan is geschreven in een dramatische dialoogvorm, met neventekst en regie-aanwijzingen en al, alsof het een toneelstuk betreft. Dat spel met verschillende genres wordt mogelijk gemaakt door Morrisons accurate en doordachte perspectiefwisselingen. Je hebt als lezer de indruk dat je het hele verhaal uit de mond van Gutenberg te horen krijgt, maar in werkelijkheid is er een ingewikkeld kluwen van vertelniveau's aan het werk in deze roman. Er is de stem van Gutenberg, die wordt opgetekend door een kopiïst. Alle andere stemmen horen we op zijn minst al door deze dubbele filter, want hoewel de kopiïst niet verondersteld wordt stukken te wijzigen of bij te voegen, toch merkt Gutenberg aan het

slot dat zijn eerste kopiist Anton hier en daar zelf wat heeft bijverzonnen. Op die manier word je als lezer gedwongen de vraag te stellen naar het waarheidsgehalte van het hele verhaal. Wat was precies het oorspronkelijke verhaal? Wiens versie heb je nu gehoord? En hoeveel versies bestaan er? Een inflatie aan vragen die het boek verder laten leven in je hoofd. Een beetje zoals wijn, om het met Gutenberg te zeggen: 'Ik denk dat een boek, als het goed leest, inderdaad als een kan wijn is en een gloed door het gehele lijf zendt. Ja, een boek is beter nog dan een kan; het raakt nooit leeg. Ge kunt het slot bereiken en toch is het er nog en zal het er altijd blijven, eeuwig bijgevuld zoals de wijn te Kanaän'

Blake Morrison, De rechtvaardiging van Gutenberg, vertaald door Ronald Cohen, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 2001, ISBN 90-388-4932-X